

**Tomasz Dobrowolski**

doktorant, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

**„UCIECZKA OD WOLNOŚCI” –  
KRYZYS ZAUFANIA DO DEMOKRACJI LIBERALNEJ.  
ZJAWISKO PRZEJŚCIOWE CZY DŁUGOTRWAŁA TENDENCJA?**

W ostatnich latach obywatele państw europejskich należących do zachodniego kręgu cywilizacyjnego<sup>1</sup>, niezależnie od poziomu rozwoju ich demokracji liberalnej<sup>2</sup>,

<sup>1</sup> Pojęcie „zachodni krąg cywilizacyjny” użyte zostało w rozumieniu: S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 1997.

<sup>2</sup> Autor przez pojęcie „demokracja liberalna” rozumie formę rządów demokratycznych bazujących na „czterech wolnościach” Roosevelta: wolności słowa, wolności wyznania, wolności od biedy i wolności od strachu. Charakteryzuje się ona uczciwymi i wolnymi wyborami, opierającymi się na rzeczywistej rywalizacji pomiędzy poszczególnymi partiami politycznymi, a także zapisanym w konstytucji trójpodziałem władzy oraz praworządnością w życiu codziennym, będącą częścią idei społeczeństwa otwartego, jak również równą dla wszystkich obywateli ochroną praw człowieka oraz praw i wolności obywatelskich. W demokracjach liberalnych demokratyczny charakter państwa definiowany jest za pomocą konstytucji, której podstawowym celem jest określenie roli i uprawnień poszczególnych władz. Natomiast rządzący mają legitymację do sprawowania władzy jedynie w granicach praw spisanych, podanych do publicznej wiadomości, przyjętych i egzekwowanych zgodnie z ustalonymi procedurami. Por.: F.D. Roosevelt, *Franklin D. Roosevelt's „Four freedoms speech” Annual Message to Congress on the State of the Union: 01/06/1941*, Presidential Library and Museum, <https://fdrlibrary.org/four-freedoms> [dostęp: 14.02.2017]; D. Sepczyńska, *W stronę „uszlachetniania demokracji”*, [w:] *Politologia w chrześcijańskiej myśli społeczno-politycznej*, red. Z. Kunicki, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2012, s. 115–116; T. Szawiel, *Demokracja z przymiotnikiem*, „Kultura Liberalna”, <http://kulturaliberalna.pl/2015/12/01/tadeusz-szawiel-demokracja-liberalna-trybunal-konstytucyjny/> [dostęp: 8.05.2017]; S. Ossowski, *Kryzys liberalnej demokracji w Polsce*

zdają się stopniowo tracić zaufanie do tej formy rządów, a niekiedy wręcz kwestionować jej podstawowe pryncypia<sup>3</sup>. Zjawisko to, swego rodzaju „ucieczka od wolności”<sup>4</sup>, najdobitniej przejawia się w fali sukcesów wyborczych, jakie w ostatnim czasie odnieśli różnego rodzaju radykałowie, nie tylko w młodych demokracjach Europy Środkowo-Wschodniej, lecz także w dojrzałych i skonsolidowanych demokracjach liberalnych Zachodu<sup>5</sup>. Niektórzy komentatorzy doszukują się wręcz analogii pomiędzy obecnym rozwojem wydarzeń w Europie a sytuacją z lat trzydziestych XX w.<sup>6</sup>

Owa „ucieczka od wolności” wyniosła do władzy w Polsce Prawo i Sprawiedliwość (PiS), z Jarosławem Kaczyńskim na czele<sup>7</sup>. Partię, która w przekona-

---

*na tle innych państw członkowskich Unii Europejskiej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 2, s. 99–102; D. Rodrik, S. Mukand, *The puzzle of liberal democracy*, „Business Day”, <https://www.businessdayonline.com/the-puzzle-of-liberal-democracy> [dostęp: 9.05.2017].

<sup>3</sup> Por.: J. Reykowski, *Konflikt i dialog w demokracji*, [w:] *Demokracja reaktywacja. Debaty o kryzysie demokracji i jej przyszłości*, red. M. Syska, R. Niwiński, Ośrodek Myśli Społecznej im. F. Lassalle’a, Wrocław 2015, s. 174–175; Y.N. Harari, *Does Trump’s Rise Mean Liberalism’s End?*, „The New Yorker”, <http://www.newyorker.com/business/currency/does-trumps-rise-mean-liberalisms-end> [dostęp: 24.04.2017].

<sup>4</sup> „Ucieczka od wolności” rozumiana jest jako gotowość wielu obywateli państw Zachodu do dobrowolnej rezygnacji z przysługujących im praw i wolności z powodu lęków, jakie wzbudza w nich zarówno rozwój sytuacji wewnątrz ich krajów, jak i stosunków międzynarodowych. Liczą oni na to, że zrzekając się owych praw i wolności na rzecz państwa (lub innych podmiotów), zdołają zachować (bądź poprawić) poziom swego bezpieczeństwa oraz standard życia. Termin „ucieczka od wolności” zapożyczony został od Ericha Fromma, wybitnego niemieckiego filozofa, socjologa, psychologa i psychoanalityka żydowskiego pochodzenia, który w ten sposób zatytułował swoje najważniejsze dzieło. Starał się on przeanalizować w nim mechanizm tytułowej ucieczki od wolności, próbując m.in. odpowiedzieć na pytanie, z jakich powodów, w określonych warunkach historycznych, jednostki skłonne są dobrowolnie zrzec się swej wolności. Por. E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Czytelnik, Warszawa 2011.

<sup>5</sup> Por.: *Turning right*, „The Economist”, <http://www.economist.com/news/briefing/21-592666-parties-nationalist-right-are-changing-terms-european-political-debate-does> [dostęp: 17.02.2017]; N. Gutteridge, *MAPPED: Shocking march of the far-right across Europe as migration fears reach fever pitch*, „Express”, <http://www.express.co.uk/news/world/629022/EU-migration-crisis-far-right-parties-Europe-Germany-Sweden-France> [dostęp: 17.02.2017]; F. Decker, *The Populist Challenge to Liberal Democracy*, „Internationale Politik und Gesellschaft” 2003, nr 3, s. 47–59; Y. Plesner, *Turning Back the Tide*, Israel Democracy Institute, <https://en.idi.org.il/articles/14242> [dostęp: 25.05.2017].

<sup>6</sup> Por.: J. Rostowski, *Why today’s politics do not mirror those of the 1930s*, „Financial Times”, <https://www.ft.com/content/08760186-4a9f-11e6-8d68-72e9211e86ab> [dostęp: 27.04.2017].

<sup>7</sup> W wyborach parlamentarnych w 2015 r. PiS, jako pierwsza partia polityczna po 1989 r. w Polsce, zdołał zdobyć absolutną większość w Sejmie, która umożliwiła mu samodzielne stworzenie rządu. Istnieją różne opinie co do przyczyn owego triumfu, lecz zdaniem autora kluczowym czynnikiem okazało się zmęczenie i rozczarowanie obywateli dotychczasową koalicją tworzoną przez dwie kadencje przez Platformę Obywatelską (PO) i Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Rząd ten zdołał wprowadzić utrzymanie polską gospodarkę w dobrej – na tle pozostałych członków Unii Europejskiej – kondycji, zbudować przyjazne relacje z sąsiadami Polski i wzmocnić jej pozycję w Brukseli, jednakże po 8 latach PO – której politycy stanowili trzon rządu – w oczach wyborców sprawiała wrażenie wyczerpanej sprawowaniem władzy, pozbawionej nowych idei, trawionej

niu dużej części komentatorów doprowadziła do głębokiego kryzysu demokracji liberalnej nad Wisłą<sup>8</sup>. Z kolei na Węgrzech przekazała rządy w ręce Viktora Orbána<sup>9</sup>, który otwarcie dyskredytuje demokrację liberalną i zmienia jej charakter na

skandalami siły politycznej. Dodatkowo wpływ na porażkę PO w tych wyborach miała niemrawo przeprowadzona kampania wyborcza.

Wprawdzie PiS, w porównaniu z poprzednimi wyborami parlamentarnymi, uzyskał wysokie poparcie we wszystkich grupach wyborców (niezależnie od ich wieku, miejsca zamieszkania, wykształcenia itd.), jednakże jego zwolennicy charakteryzują się zespołem cech wyróżniających. Stanowi go mieszanina dewocyjnego katolicyzmu, wynaturzonego nacjonalizmu i ksenofobii połączona z poczuciem lęku i bardzo pesymistycznym sposobem postrzeganiem rzeczywistości. Postawa ta stoi jednoznacznie w opozycji do filozofii państwa liberalnego, któremu w wysokim stopniu odpowiadała polityka rządu PO-PSL. Por.: A. Kublik, *Wyborcy PiS boją się sąsiadów bardziej niż reszta Polaków*, „Wyborcza.pl”, <http://wyborcza.pl/1,75248,19071919,wyborcy-pis-boja-sie-sasiadow-bardziej-niz-reszta-polakow.html> [dostęp: 23.04.2017]; J. Cienski, *5 takeaways from Poland's election*, „Politico”, <http://www.politico.eu/article/5-takeaways-polish-election-2015-law-justice-civic-voters-kaczynski-tusk-eu-pis-szydlo> [dostęp: 23.04.2017].

<sup>8</sup> Por.: G. Verhofstadt, *Defending Liberal Democracy in Poland*, „The Danish Foreign Policy Society”, <http://udenrigs.dk/en/defending-liberal-democracy-in-poland/#> [dostęp: 12.04.2017]; S. Hanley, J. Dawson, *Poland Was Never as Democratic as It Looked*, „Foreign Policy”, <http://foreignpolicy.com/2017/01/03/poland-was-never-as-democratic-as-it-looked-law-and-justice-hungary-orban/> [dostęp: 12.04.2017]; N. Buckley, *‘Cultural counter-revolution’ tests Polish democracy*, „Financial Times”, <https://www.ft.com/content/89fa3a0c-e70b-11e6-967b-c88452263daf> [dostęp: 13.04.2017]; C. Rebegea, *Bad news for liberal democracy in CEE*, „Center for European Policy Analysis”, <http://cepa.org/Bad-news-for-liberal-democracy-in-CEE> [dostęp: 10.05.2017].

<sup>9</sup> Dwie dekady po upadku komunizmu Węgry powszechnie uważane były za liberalną demokrację. Jednakże od wyborów parlamentarnych przeprowadzonych w 2010 r., kiedy władza przeszła w ręce konserwatywnej partii Fidesz – Węgierska Unia Obywatelska (węg. *Fidesz – Magyar Polgári Szövetség*) pod przywództwem Orbána, sytuacja polityczna w tym państwie uległa brzemienym w skutkach zmianom. Zdobywając ponad dwie trzecie mandatów w parlamencie, uzyskał on możliwość dokonywania kontrowersyjnych zmian w konstytucji, a Węgierskie Forum Demokratyczne (węg. *Magyar Demokrata Fórum*) oraz Związek Wolnych Demokratów (węg. *Szabad Demokraták Szövetsége*), dwie partie, które na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. odegrały istotną rolę w demokratycznych przemianach na Węgrzech, nie zdołały przekroczyć pięcioprocentowego progu wyborczego. Owo miazdzące zwycięstwo Fideszu było konsekwencją ogromnego niezadowolenia obywateli z rządów znajdującej się od 2002 r. u władzy Węgierskiej Partii Socjalistycznej (węg. *Magyar Szocialista Párt*), które charakteryzowały się ogromną rozrzutnością, plagą korupcji, pseudoreformami i doprowadzeniem na skraj przepaści zbiurokratyzowanego aparatu państwa. Wydarzeniem, które szczególnie wzburzyło obywateli Węgier, było wyjście na jaw jesienią 2006 r. nagrania, na którym ówczesny premier tego kraju, Ferenc Gyurcsány, w poufnym przemówieniu skierowanym do członków swej partii przyznał się do publicznego głoszenia kłamstw podczas kampanii wyborczej do parlamentu. Pozwoliły one jego partii na utrzymanie się przy władzy. W związku z powyższym odpowiedzialnością za klęskę w wyborach parlamentarnych w 2010 r., poniesioną przez partie wprowadzające po upadku komunizmu Węgry na drogę demokracji liberalnej nie należy „obciążać” społeczeństwa. Natomiast wysokie poparcie osiągnięte w nich przez Orbána odczytywać należy bardziej jako wyraz determinacji obywateli, by odsunąć od władzy skompromitowanych działaczy socjalistycznych, niż poparcia dla programu jego partii. Por.: A. Bozoki, *The Crisis of Democracy in Hungary*, „Heinrich-Böll-Stiftung”, [https://www.boell.de/de/node/276334#\\_ftnref1](https://www.boell.de/de/node/276334#_ftnref1) [dostęp: 13.04.2017]; T. Sardi, *Parliamentary elections in Hungary. The results and political implications*, „CEC Government Relations”, <http://www.cecgr.com/fileadmin/content/analyses/Parliamentary%20elections%20in%20Hungary%202010.pdf> [dostęp: 23.04.2017].

„nieliberalny”<sup>10</sup>. Popchnęła ona również Brytyjczyków do podjęcia decyzji o Brexicie, czyli o opuszczeniu Unii Europejskiej<sup>11</sup>, co bezpośrednio doprowadziło do gwałtownego wzrostu napięcia i liczby agresywnych incydentów na tle narodowościowym i etnicznym w tym państwie<sup>12</sup>. W Niemczech Alternatywie dla Niemiec (niem. Alternative für Deutschland, AfD)<sup>13</sup> zapewniła sukces w wyborach do tamtejszych landtagów, stwarzając grunt pod powtórzenie go podczas wyborów do parlamentu<sup>14</sup>, po których AfD uzyskała w nim pozycję trzeciej siły<sup>15</sup>.

<sup>10</sup> Por.: *Prime Minister Viktor Orbán's Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp*, Hungarian Government, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-25th-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp> [dostęp: 20.04.2017]; P. Wilkin, *Hungary's Crisis of Democracy. The Road to Serfdom*, Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–London 2016; *The Hungarian Patient. Social Opposition to an Illiberal Democracy*, eds. P. Krasztev, J. Van Til, Central European University Press, Budapest 2015; C. Rebegea, *Bad news for liberal...*, *op. cit.*

<sup>11</sup> Por.: P.J. Buchanan, *Is Liberal Democracy an Endangered Species?*, „Rasmussen Reports”, [http://www.rasmussenreports.com/public\\_content/political\\_commentary/commentary\\_by\\_pat\\_buchanan/is\\_liberal\\_democracy\\_an\\_endangered\\_species](http://www.rasmussenreports.com/public_content/political_commentary/commentary_by_pat_buchanan/is_liberal_democracy_an_endangered_species) [dostęp: 22.04.2017]; *The politics of anger*, „The Economist”, <http://www.economist.com/news/leaders/21701478-triumph-brexit-campaign-warning-liberal-international-order-politics> [dostęp: 23.04.2017]; M. Czarnecki, *Brexit ma wiele przyczyn. Nawet gdyby UE była doskonała, wyspiarzom i tak by nie pasowała*, „Wyborcza.pl”, <http://wyborcza.pl/1,75399,20322444,brexit-ma-wiele-przyczyn-nawet-gdyby-ue-byla-doskonala-wyspiarzom.html> [dostęp: 23.04.2017]; N.H. Buchanan, *Brexit: Is This the Beginning of the End of Liberal Democracy?*, „Newsweek”, <http://www.newsweek.com/brexit-beginning-end-liberal-democracy-475408> [dostęp: 16.04.2017].

<sup>12</sup> Por.: K. Forster, *Hate crimes soared by 41% after Brexit vote, official figures reveal*, „Independent”, <http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/brexit-hate-crimes-racism-eu-referendum-vote-attacks-increase-police-figures-official-a7358866.html> [dostęp: 23.04.2017]; B. Westcott, *Brexit: Racist abuse in UK reported since vote to leave EU*, CNN, <http://edition.cnn.com/2016/06/27/europe/racist-attacks-post-brexit> [dostęp: 23.04.2017]; M. Versi, *Brexit has given voice to racism – and too many are complicit*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/27/brexit-racism-eu-referendum-racist-incidents-politicians-media> [dostęp: 23.04.2017].

<sup>13</sup> Wyczerpująca charakterystyka tej populistycznej partii politycznej zawarta jest m.in. w: M. Wildt, *Volk, Volksgemeinschaft, AfD*, Hamburger Edition, Hamburg 2017; S. Friedrich, *Die AfD. Analysen – Hintergründe – Kontroversen*, Bertz + Fischer, Berlin 2017; M. Amann, *Angst für Deutschland. Die Wahrheit über die AfD: wo sie herkommt, wer sie führt, wohin sie steuert*, Droemer, München 2017; J. Bender, *Was will die AfD?*, Pantheon Verlag, München 2017; J. Beetz, *Auffällig feines Deutsch. Verborgene Schlüsselwörter eines Parteiprogramms*, Alibri, Aschaffenburg 2017.

<sup>14</sup> Por.: *The Erosion of German Democracy*, „Spiegel Online”, <http://www.spiegel.de/international/germany/german-democracy-eroding-amid-populist-rise-a-1122271.html> [dostęp: 16.04.2017]; *AFD erreicht nach Wahlerfolgen in Umfragen neuen Bestwert*, „Berliner Morgenpost”, <http://www.morgenpost.de/politik/article208284761/AFD-erreicht-nach-Wahlerfolgen-in-Umfragen-neuen-Bestwert.html> [dostęp: 16.04.2017]; K.-A. Scholz, *Alternatywa dla Niemiec. Nowa niemiecka prawica*, Deutsche Welle, <http://www.dw.com/pl/alternatywa-dla-niemiec-nowa-niemiecka-prawica/a-19527294> [dostęp: 16.04.2017].

<sup>15</sup> *Bundestagswahl 2017*, „Der Bundeswahlleiter”, <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html> [dostęp: 26.10.2017].

## Przedwczesny optymizm

Jeszcze przed niecałymi 30 laty – na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia – opinie dotyczące kondycji i perspektyw demokracji liberalnej różniły się diametralnie od obecnych. W tym okresie rozpadało się „imperium zła”<sup>16</sup>, a kolejne państwa tzw. demokracji ludowej uwalniały się spod jarzma komunizmu. Te przełomowe dla historii współczesnej wydarzenia skłaniały zachodnich polityków i komentatorów do wyrażenia optymistycznych opinii, że przed demokracją liberalną rysuje się świetlana przyszłość, a wyparcie przez nią innych form rządów w poszczególnych państwach świata stanowi jedynie kwestię czasu<sup>17</sup>. Ten, rzekomo nieuchronny, proces miał objąć nawet ZSRR (i jego spadkobierczynię Rosję) oraz Chiny, zatem mocarstwa dotychczas wrogie Zachodowi<sup>18</sup>. Przekonanie to opierało się na przeświadczeniu, że przywódcy owych państw zrozumieli, iż przetrwanie w zglobalizowanym świecie wymaga nie tylko liberalizacji gospodarki, lecz również liberalizacji i demokratyzacji życia politycznego<sup>19</sup>.

Ten stan ducha intelektualnych i rządzących elit Zachodu bardzo trafnie oddaje cytat pochodzący z wydanej po raz pierwszy w 1992 r. książki wybitnego amerykańskiego politologa, Francisca Fukuyamy, *The End of History and the Last Man*<sup>20</sup> (która w Polsce ukazała się podzielona na dwie części<sup>21</sup> nakładem poznańskiego wydawnictwa Zysk i S-ka), stanowiącej rozwinięcie jego sławnego eseju z 1989 r. zatytułowanego *The End of History*?<sup>22</sup>:

Jesteśmy świadkami nie po prostu końca zimnej wojny czy też przemijania pewnego szczególnego okresu powojennej historii świata, lecz historii świata jako takiej, to jest końca punktu ideologicznej ewolucji ludzkości i uniwersalizacji zachodniej, liberalnej demokracji jako ostatecznej formy rządów<sup>23</sup>.

---

<sup>16</sup> Pojęcie „imperium zła” na określenie ZSRR ukoł prezydent USA Ronald Reagan. Po raz pierwszy użył go publicznie w przemówieniu wygłoszonym 8 marca 1983 r. Zob.: Ronald Reagan, *Address to the National Association of Evangelicals („Evil Empire Speech”)*, Voices of Democracy: The U.S. Oratory Project, University of Maryland, College Park, <http://voicesofdemocracy.umd.edu/reagan-evil-empire-speech-text/> [dostęp: 26.10.2017].

<sup>17</sup> Por.: J. Atlas, *What is Fukuyama saying? And to whom is he saying it?*, „The New York Times”, <http://www.nytimes.com/1989/10/22/magazine/what-is-fukuyama-saying-and-to-whom-is-he-saying-it.html?pagewanted=all> [dostęp: 7.05.2017]; J. Rejkowski, *op. cit.*, s. 173.

<sup>18</sup> Szczególnie w przypadku Rosji i Chin te zapowiedzi oraz prognozy okazały się bardzo chybione. Za: R. Kagan, *The End of the End of History*, „New Republic”, <https://newrepublic.com/article/60801/the-end-the-end-history> [dostęp: 21.02.2017].

<sup>19</sup> Por.: *ibidem*; J. Atlas, *What is Fukuyama saying?...*, *op. cit.*

<sup>20</sup> F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York 1992.

<sup>21</sup> *Idem*, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 1996 oraz *idem*, *Ostatni człowiek*, tłum. T. Bieroń, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 1997.

<sup>22</sup> *Idem*, *The End of History?*, „The National Interest”, No. 16, Summer 1989, s. 3–18.

<sup>23</sup> *Idem*, *Koniec...*, *op. cit.*, s. 7.

## Podstawowe przyczyny utraty zaufania obywateli do demokracji liberalnej

W konsekwencji zimnowojennych podziałów państwa europejskie, ze względu na stopień rozwoju demokracji liberalnej, dzielą się na: skonsolidowane demokracje zachodnioeuropejskie oraz znajdujące się w trakcie demokratycznej transformacji państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Ową dychotomię uwzględnić należy, gdy pytamy o powody spadku zaufania obywateli krajów europejskich do demokracji liberalnej.

W przypadku państw Europy Zachodniej źródeł tego zjawiska upatrywać należy przede wszystkim w zmianie warunków życia ich mieszkańców, jaka dokonała się w ciągu ostatnich 40 lat. W odczuciu wielu z nich stają się one coraz mniej przyjazne.

W pierwszych dziesięcioleciach po zakończeniu II wojny światowej – największego kataklizmu w dziejach ludzkości – nastąpiła bezprecedensowa ekspansja demokracji liberalnej w krajach Zachodu<sup>24</sup>, a szczególnie w Europie Zachodniej<sup>25</sup>. Tamtejsze elity rządzące, pomne doświadczeń z okresu dwudziestolecia międzywojennego<sup>26</sup>, postanowiły zadbać o wzbudzenie zaufania obywateli do tej formy rządu głównie poprzez zapewnienie szerokim rzeszom społeczeństwa dobrobytu i poczucia bezpieczeństwa. Jak wiadomo, w latach czterdziestych XX w. rozpoczął się proces zachodnioeuropejskiej<sup>27</sup> integracji. Wychodzono z założenia, że rządzący i państwa zobligowani są do roztoczenia kompleksowej opieki nad obywatelem<sup>28</sup>, w oparciu o keynesizm<sup>29</sup>. Realizacja tych postanowień sprowadzała się przede wszystkim do znaczącego podniesienia poziomu życia społeczeństwa. Program budowy instytucji państwa opiekuńczego, zwanego również państwem

---

<sup>24</sup> Również w kwestii praw kobiet nastąpił wyraźny postęp (np. we Francji i w Włoszech otrzymały one wreszcie prawa wyborcze), który interpretować można jako uznanie ich udziału w wysiłku wojennym i poniesionych przez nie ofiar. Za: M. MacMillan, *Rebuilding the world after the second world war*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/11/second-world-war-rebuilding> [dostęp: 24.04.2017].

<sup>25</sup> Por.: D. Sepczyńska, *op. cit.*, s. 117.

<sup>26</sup> Por.: J. Holzer, 1939. *Jak upadały demokracje*, „Polityka”, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/299131,1,1939-jak-upadaly-demokracje.read> [dostęp: 11.05.2017].

<sup>27</sup> Por.: W. Roszkowski, *Zarys historii integracji europejskiej po II wojnie światowej*, Ośrodek Myśli Politycznej, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=163> [dostęp: 14.05.2017].

<sup>28</sup> Już w 1945 r., po wygranych wyborach parlamentarnych, rząd laburzystowski przystąpił energicznie do budowy podwalin państwa dobrobytu (ang. *welfare state*) w Wielkiej Brytanii. Za: M. MacMillan, *op. cit.*

<sup>29</sup> Por.: S. Jahan, A.S. Mahmud, C. Papageorgiou, *What Is Keynesian Economics?*, „International Monetary Fund”, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/09/basics.htm> [dostęp: 24.05.2017]. Por.: G.A. Fletcher, *The Keynesian Revolution and Its Critics. Issues of Theory and Policy for the Monetary Production Economy*, Palgrave MacMillan, Basingstoke–London 1989, s. xix–xxi, 88, 189–191, 234–238 oraz 256–261.

dobrobytu<sup>30</sup>, był możliwy do zrealizowania dzięki temu, że w latach 1945–1975<sup>31</sup> w krajach Zachodu nastąpiła tzw. złota era kapitalizmu (ang. *golden age of capitalism*)<sup>32</sup>. Był to wyjątkowo długi okres niespotykanej wysokości wzrostu gospodarczego. Bezrobocie w większości z tych krajów osiągnęło tak niski poziom, iż użycie określenia „triumf polityki pełnego zatrudnienia” wydaje się jak najbardziej uzasadnione. Jednocześnie pod presją ideologicznej konkurencji ze strony „realnego socjalizmu”, atrakcyjnej na ów czas, w przekonaniu przedstawicieli wielu segmentów zachodniej opinii publicznej, alternatywy dla kapitalizmu, rządy państw Zachodu zmuszone zostały do przeprowadzenia znaczących reform. Ich efektem była m.in. większa, w porównaniu z wolnorynkowym modelem gospodarki, skala interwencjonizmu państwowego.

Wraz z przypadającym na połowę lat siedemdziesiątych XX w. końcem złotej ery kapitalizmu, który przejawiał się spadkiem tempa wzrostu gospodarczego, przy jednoczesnym wzroście poziomu bezrobocia i inflacji, szerokie rzesze obywateli państw Europy Zachodniej zaczęły tracić poczucie bezpieczeństwa socjalnego, którego najważniejszym elementem było poczucie pewności zatrudnienia na stabilnych warunkach. Od tego momentu masy pracujące musiały borykać się z coraz silniejszymi konsekwencjami procesów globalizacyjnych. To doprowadziło między innymi do redukcji przywilejów pracowniczych, deregulacji rynku pracy, masowego przenoszenia miejsc pracy w fabrykach Europy Zachodniej do krajów Trzeciego Świata, a także zastosowania na dużą skalę outsourcingu<sup>33</sup>.

Kolejnymi czynnikami wzbudzającymi złość i frustrację wśród przedstawicieli zachodnioeuropejskiej klasy średniej i niższej, szczególnie tych słabiej wykształconych i wykwalifikowanych, było pogorszenie się ich sytuacji bytowej wskutek demontażu niewydolnych elementów państwa opiekuńczego<sup>34</sup>. Jak rów-

---

<sup>30</sup> Historia, definicje i modele państwa opiekuńczego przedstawione zostały m.in. w: G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1990; E. Huber, C. Ragin, J.D. Stephens, *Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State*, „American Journal of Sociology”, Vol. 99, No. 3, November 1993, s. 711–749; F. Villa, *Polityka społeczna, demokracja i praca socjalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997, s. 47–54.

<sup>31</sup> Poszczególni naukowcy w różny sposób definiują ramy czasowe wyznaczające początek i koniec tego okresu.

<sup>32</sup> Okres ten w wyczerpujący sposób przedstawiony został m.in. w: *The Golden Age of Capitalism. Reinterpreting the Postwar Experience*, eds. S.A. Marglin, J.B. Schor, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 1–266.

<sup>33</sup> Por.: L. Miś, *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 170; M. MacMillan, *op. cit.*; F.M. Rugitsky, *Inconvenient glow: cliometrics and the „golden age” of capitalism*, „Brazilian Journal of Political Economy”, Vol. 34, 4(137), October–December 2014, s. 587–607; I. Sachs, *Revisiting Development in the Twenty-First Century*, „International Journal of Political Economy”, Vol. 38, No. 3, Fall 2009, s. 9.

<sup>34</sup> Por.: M. Grewiński, *Jaka przyszłość państwa opiekuńczego? O przeobrażeniach welfare state*, [w:] *Polska polityka społeczna wobec wyzwań społeczno-ekonomicznych UE*, red. K. Głębicka, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2007, s. 80–97; P. Pierson, *The New Politics of the Welfare State*, „World Politics”, Vol. 48, No. 2, January 1996, s. 156–163, 166–173.

nież na skutek pojawienia się konieczności rywalizacji przez nich, na coraz trudniejszym rynku pracy, z przybyłymi w okresie powojennego boomu gospodarczego zagranicznymi pracownikami<sup>35</sup>. Postrzegali ich nie tylko jako groźną, bo tańszą, konkurencję na rynku pracy, lecz również jako poważne obciążenia dla budżetów państw<sup>36</sup>, a w niektórych przypadkach wręcz jako zagrożenie dla tożsamości narodowej<sup>37</sup>. Problem ten – w ich oczach – uległ dalszemu zaostrzeniu po rozszerzeniu Unii Europejskiej o kraje Europy Środkowo-Wschodniej, jako że ich mieszkańcy w ciągu kilku lat od akcesji uzyskali pełny dostęp do rynku pracy krajów „starej Unii”<sup>38</sup>. Co więcej, miał on jeszcze zostać zagrożony masowym przenoszeniem miejsc pracy do nowych państw członkowskich wspólnoty<sup>39</sup>.

W opinii autora kroplą, która przepełniła czarę goryczy w kwestii zaufania obywateli państw Europy Zachodniej do demokracji liberalnej w wymiarze „socjalno-ekonomicznym”, była decyzja rządów poszczególnych krajów o podjęciu akcji ratowania instytucji finansowych podczas kryzysu finansowego 2008 r. W odczuciu bowiem dużej części społeczeństw została ona przeprowadzona na koszt podatników<sup>40</sup>.

Reasumując, w oczach zwykłych obywateli państw Europy Zachodniej demokracja liberalna na razie traci na wiarygodności i atrakcyjności, gdyż – w ich przekonaniu – nie jest w stanie wywiązać się z obietnicy zapewnienia

---

<sup>35</sup> Por.: K. Iglicka, A. Młodawska, *Programy zatrudniania obcokrajowców w Europie i USA*, „Polityka Społeczna” 2007, nr 11–12, s. 29–31.

<sup>36</sup> Por.: *Boon or burden?*, „The Economist”, <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21579482-new-study-shows-fiscal-impact-migration-broadly-neutral-boon-or> [dostęp: 14.05.2017]; P. Kaczmarczyk, *Are immigrants a burden for the state budget?*, European University Institute, [http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28637/RSCAS\\_2013\\_79.pdf](http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28637/RSCAS_2013_79.pdf) [dostęp: 15.05.2017].

<sup>37</sup> Por.: K. Iglicka, *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, s. 1, <http://csm.org.pl/pl/publikacje1/category/43-2004#> [dostęp: 15.05.2017].

<sup>38</sup> Por.: J.-C. Garcia-Zamor, *Economic Challenges and Public Policy Dilemmas Facing the New Member-Countries of the European Union*, [w:] *Transition Economies. 21st Century Issues and Challenges*, ed. G.M. Lakatos, Nova Science Publishers, New York 2008, s. 152; S. Koikkalainen, *Free Movement in Europe: Past and Present*, Migration Policy Institute, <http://www.migrationpolicy.org/article/free-movement-europe-past-and-present> [dostęp: 15.05.2017]; M. Kacperska, *Wpływ rozszerzenia wschodniego na rynek pracy w UE*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 2, s. 303–314.

<sup>39</sup> Por.: E. Kawecka-Wyrzykowska, *Narodowe regulacje na rynku wewnętrznym UE: nowe bariery współpracy*, [http://www.kawecka.eu/files/konf\\_20070619\\_kawecka.pdf](http://www.kawecka.eu/files/konf_20070619_kawecka.pdf), s. 16–19 [dostęp: 16.05.2017]; D. Greenaway, H. Görg, R. Kneller, *Offshoring and the UK economy*, University of Nottingham, <http://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/reports/gep-offshoring-report-06-08.pdf> [dostęp: 17.05.2017].

<sup>40</sup> Por.: S. Theil, W. Underhill, S. Grove, M. Margolis, T. McNicoll, *Nadchodzi nowa era globalnego kapitalizmu*, „Newsweek Polska”, <http://www.newsweek.pl/polecamy/nadchodzi-nowa-era-globalnego-kapitalizmu,31495,1,1.html> [dostęp: 16.05.2017]; *Finance ministers strike deal to stem bank bailouts*, „Euractiv”, <http://www.euractiv.com/section/euro-finance/news/finance-ministers-strike-deal-to-stem-bank-bailouts/> [dostęp: 17.05.2017].

wysokiego poziomu życia, a ciągły postęp ekonomiczny okazał się niemożliwy do zrealizowania<sup>41</sup>.

Również w przypadku państw Europy Środkowo-Wschodniej kwestie związane z realizacją aspiracji materialnych większości obywateli w dużym stopniu rzutują na ich niechętny stosunek do demokracji liberalnej. Tuż po upadku komunizmu przeważało bardzo pozytywne nastawienie. Panowało przekonanie, że zachodzące przemiany polityczno-gospodarcze pozwolą na stosunkowo szybkie osiągnięcie poziomu życia obywateli Zachodu. Jednakże z upływem czasu ponoszone koszty przeobrażeń, gwałtowny wzrost nierówności społecznych, medialne informacje o aferach korupcyjnych, wreszcie poczucie pogarszania się sytuacji materialnej – wszystko to sprawiło, że w szarym obywatelu zaczęła narastać frustracja. Zwykłą koleją rzeczy pojawili się politycy oferujący proste rozwiązanie bardzo złożonych problemów<sup>42</sup>. Szybko zaczęły też rosnać szeregi ich zwolenników, potencjalnych wyborców ugrupowań populistycznych.

Towarzyszyło temu przekonanie, że wszelkie reformy przeprowadzane są kosztem ludzi ciężko pracujących, a jedynymi beneficjentami transformacji są elity polityczne oraz biznesowe. Sytuacja niezadowolenia społecznego ułatwiła populistycznym politykom propagandę haseł o konieczności odsunięcia od władzy starych, tradycyjnych elit politycznych, by zrobić miejsce dla tych, którzy będą realizować interesy ludu pracującego. Rozbudzano nadzieje na uzdrowienie sytuacji politycznej i podwyższenie efektywności zarządzania w gospodarce, na obniżenie podatków oraz podwyższenie zarobków. W atmosferze niezadowolenia społeczne-

---

<sup>41</sup> Por.: M. Beck, *Liberal Democracies in Crisis*, Heinrich-Böll-Stiftung, <https://pl.boell.org/en/2016/12/12/liberal-democracies-crisis> [dostęp: 8.05.2017].

<sup>42</sup> Por.: E. Wnuk-Lipiński, *Nie ma przepisu na demokrację*, rozm. przepr. D. Krakowiak, „Liberté!”, <http://liberte.pl/nie-ma-przepisu-na-demokracje/> [dostęp: 24.04.2017]; C. Offe, *Democracy and Trust*, Budapest, Institute for Advanced Study, s. 4–8, <http://www.colbud.hu/honesty-trust/offe/pub02.PDF> [dostęp: 10.05.2017]; A. Pomlenyi, *Populism In The V4 And Its Effects On EU Liberal Democracy*, International Centre for Democratic Transition, <http://www.icdt.hu/publications/2016/attila-pomlenyi-populism-in-the-v4-and-its-effects-on-eu-liberal-democracy> [dostęp: 11.05.2017]; C. Humphrey, R. Mandel, *The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism*, [w:] *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*, eds. R. Mandel, C. Humphrey, Berg, Oxford–New York 2002, s. 1; J. Stańczyk, *Zmiany systemowe w postsocjalistycznych państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Studia Europejskie” 1997, nr 3, s. 27–43; J.M. Fiszer, *Efekty transformacji ustrojowej i integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2016, nr 2(53), s. 102–103; D. Petrescu, *Rok 1989 jako powrót do Europy. O rewolucji, reformie i pojednaniu z traumatyczną przeszłością*, [w:] *Interpretacja upadku komunizmu w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. K. Brzechczyn, Instytut Pamięci Narodowej, Poznań 2011, s. 25–26; K. Leśniak-Moczuk, *Spoleczna ocena transformacji systemowej w kontekście nierówności społecznych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2007, nr 10, s. 158–173; L. Balcerowicz, *By biednym żyło się lepiej!*, rozm. przepr. J. Kuisz, Ł. Pawłowski, „Kultura Liberalna”, <http://kulturaliberalna.pl/2014/09/09/by-biednym-bylo-lepiej-rozmowa-z-leszkim-balcerowiczem-pawlowski-kuisz/> [dostęp: 18.05.2017]; *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*, red. G. Mesežnikov, O. Gyárfásová, D. Smilov, Institute for Public Affairs, Bratislava 2008, s. 5–13, 39–130.

go i antyelitarnych nastrojów szybko uaktywniły się ugrupowania skrajnie prawicowe, które przy pomocy powiązanych mediów rozbudzały w społeczeństwie ksenofobiczne nastroje oraz nacjonalistyczne resentymenty. W rezultacie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej zaczęto kontestować demokrację liberalną<sup>43</sup>. Rozszerzało się też złudne przeświadczenie o potrzebie silnej władzy i przywództwie, które zaprowadzą porządek oraz poprawią poziom życia zwykłych ludzi pracy.

Obok niezadowolenia ze standardów życia, drugim zasadniczym czynnikiem utraty zaufania dużej części obywateli Unii Europejskiej do demokracji liberalnej – niezależnie od tego, czy mieszkają w „młodych” czy w „dojrzałych” demokracjach – jest drastyczne obniżenie się poczucia bezpieczeństwa.

W okresie zimnej wojny obywatelom tych państw – niezależnie od tego, po której stronie żelaznej kurtyny leżały – towarzyszyła świadomość możliwości wybuchu konfliktu zbrojnego na dużą skalę pomiędzy wrogimi blokami polityczno-militarnymi. Jednocześnie jednak mieli oni poczucie relatywnej stabilizacji i braku bezpośredniego zagrożenia w codziennym życiu<sup>44</sup>. Wynikało ono z faktu, że obie strony posiadały broń nuklearną i żadna w zasadzie nie mogła być obiektem ataku, z uwagi na odwet nuklearny. W konsekwencji skutecznie szachowano się atomowymi arsenałami. Pat nuklearny nie wykluczał jednak możliwości pośredniego angażowania się każdej ze stron w zwykłe konflikty regionalne, jakie pojawiały się między wrogimi blokami. Tak więc zimna wojna miała charakter „jedynie” geopolitycznych napięć pomiędzy wschodnim i zachodnim blokiem, a obydwie strony, mimo dzielących je różnic ideologicznych, otwartej wrogości i chęci uzyskania przewagi nad przeciwnikiem, utrzymywały pragmatyczne stanowisko. Starano się ograniczać poziom napięcia we wzajemnych stosunkach, obie strony zdawały sobie bowiem sprawę, jak dramatyczne skutki dla świata miałyby konflikt zbrojny na dużą skalę<sup>45</sup>.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., kiedy na skutek upadku bloku komunistycznego zakończyła się zimna wojna, poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji uległo wzmocnieniu. W okresie tym w świecie zachodnim sformułowano optymistyczną prognozę o prawdopodobieństwie globalnego triumfu demokracji liberalnej. Świat miał nabrać jednobiegunowego charakteru, a wi-

---

<sup>43</sup> Nie wolno zapominać, że w Polsce ok. 40% społeczeństwa skłonne byłoby zaakceptować niedemokratyczne rządy. Za: E. Wnuk-Lipiński, *Nie ma przepisu...*, *op. cit.*

<sup>44</sup> W porównaniu do obecnej sytuacji, gdy przeciętni obywatele państw Europy Zachodniej mają wrażenie, że świat staje się coraz bardziej niebezpiecznym miejscem, a ich życie znajduje się w ciągłym zagrożeniu ze strony nieobliczalnych terrorystów, którzy przeniknęli do społeczeństw. Por.: T. Stanley, *West Europe is safer now than in the 1970s. And safer than almost any other region in the world*, „The Telegraph”, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/03/25/west-europe-is-safer-now-than-in-the-1970s-and-safer-than-almost/> [dostęp: 16.05.2017]; *Are Political Risks Higher Now Than 30 Years Ago?*, BMI Research, <http://www.bmi-research.com/articles/are-political-risks-higher-now-than-30-years-ago> [dostęp: 16.05.2017].

<sup>45</sup> Por.: D.J. Mierzejewski, *Bezpieczeństwo europejskie w warunkach przemian globalizacyjnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 65–86.

sząca nad nim przez ponad 40 lat groźba atomowej apokalipsy miała na zawsze przejść do historii<sup>46</sup>.

Jednakże, zupełnie wbrew początkowym oczekiwaniom, w ciągu kilkunastu lat od zakończenia zimnej wojny poziom poczucia bezpieczeństwa wśród mieszkańców państw Europy, należących do zachodniego kręgu cywilizacyjnego, uległ dramatycznemu obniżeniu. W tym okresie doszło bowiem do uaktywnienia się islamskiego fundamentalizmu i terroryzmu. Jego skutkiem były budzące groźę zamachy terrorystyczne, m.in. na World Trade Center w Nowym Jorku oraz na Pentagon<sup>47</sup>, w Londynie<sup>48</sup>, Madrycie<sup>49</sup>, Tuluzie<sup>50</sup>, Paryżu<sup>51</sup>, Berlinie<sup>52</sup> czy Sztokholmie<sup>53</sup>,

<sup>46</sup> Por.: *ibidem*, s. 26–27.

<sup>47</sup> Por.: *September 11, Terrorist Attacks, and U.S. Foreign Policy*, ed. J.D. Caraley, The Academy of Political Science, New York 2002; A. Langley, *September 11: attack on America*, Compass Point Books, Minneapolis 2006.

<sup>48</sup> Por.: B. Hoffman, *The 7 July 2005 London Bombings*, [w:] B. Hoffman, F. Reinares, *The Evolution of the Global Terrorist Threat. From 9/11 to Osama bin Laden's Death*, Columbia University Press, New York 2014, s. 192–223; P. Zimonjic, *Into the Darkness. An Account of 7/7*, Vintage Books, London 2008.

<sup>49</sup> Por.: P. Hamilos, *The worst Islamist attack in European history*, „The Guardian”, <http://www.theguardian.com/world/2007/oct/31/spain> [dostęp: 20.05.2016]; *Zamachy w Madrycie – odwet za Irak*, Polskie Radio, <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1071933,Zamachy-w-Madrycie-%E2%80%93-odwet-za-Irak> [dostęp: 16.02.2017]; F. Reinares, *The 2004 Madrid Train Bombings*, [w:] B. Hoffman, F. Reinares, *The Evolution of the Global Terrorist Threat...*, *op. cit.*, s. 29–60.

<sup>50</sup> Por.: *Shootings in Toulouse and Montauban: what we know*, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-17428860> [dostęp: 16.02.2017]; *Toulouse shootings: a timeline of events*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/22/toulouse-shootings-timeline-mohamed-merah> [dostęp: 18.07.2016].

<sup>51</sup> Por.: *Charlie Hebdo attack: Three days of terror*, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30708237> [dostęp: 20.05.2016]; A. Withnall, J. Lichfield, *Charlie Hebdo shooting: At least 12 killed as shots fired at satirical magazine's Paris office*, „Independent”, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-shooting-10-killed-as-shots-fired-at-satirical-magazine-headquarters-according-to-9962337.html> [dostęp: 16.02.2017]; *Paris attacks: What happened on the night*, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-34818994> [dostęp: 16.02.2017]; J. Elgot, C. Phipps, J. Bucks, *Paris attacks: day after atrocity – as it happened*, „The Guardian”, <http://www.theguardian.com/world/live/2015/nov/14/paris-terror-attacks-attackers-dead-mass-killing-live-updates> [dostęp: 16.02.2017].

<sup>52</sup> Por.: *Lkw rast in Weihnachtsmarkt – Polizei geht von Vorsatz aus*, „Spiegel Online”, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/berlin-lkw-attacke-am-breitscheidplatz-polizei-geht-von-vorsatz-aus-a-1126660.html> [dostęp: 25.04.2017]; S. Kirchgassner, *Police pore over Polish truck driver's final hours for clues to Berlin attack*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/20/police-pore-over-polish-lorry-driver-lukasz-urban-final-hours-berlin-attack> [dostęp: 25.04.2017]; T. Dudek, P. Faigle, *Der Weg des Trucks*, „Zeit Online”, <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2016-12/anschlag-berlin-weihnachtsmarkt-lkw-route> [dostęp: 25.04.2017].

<sup>53</sup> Por.: K. Kurkiewicz, *Zamach w Sztokholmie. Świadkowie: „Widziałam setki uciekających ludzi. Ratowali swoje życie”*, „Wyborcza.pl”, <http://wyborcza.pl/7,75399,21608071,widzialam-setki-ludzi-uciekajacych-ratowali-swoje-zycie.html?disableRedirects=true> [dostęp: 25.04.2017]; R. Hermann, *Wer ist der Stockholm-Attentäter wirklich?*, „Neue Zürcher Zeitung”, <https://www.nzz.ch/international/aktuelle-themen/viele-fragen-an-die-schwedische-polizei-wer-ist-der-stockholm->

a więc w krajach powszechnie uznawanych za bardzo stabilne i bezpieczne. Poczucie bezpieczeństwa spadło do najniższego poziomu po wydarzeniach z 11 września 2001 r., kiedy to zaszokowani obywatele państw zachodnich skłonni byli znaczącą część swych swobód, praw i wolności położyć na ołtarzu walki z terroryzmem. Z tej możliwości poszczególne rządy skwapliwie skorzystały<sup>54</sup>.

Obecnie drugą – obok terroryzmu – kwestią wzbudzającą silne lęki w społeczeństwach zachodnich Europy jest masowy napływ uchodźców z ogarniętych wojną krajów Bliskiego Wschodu i Afryki, którego kulminacja, określona mianem europejskiego kryzysu migracyjnego, miała miejsce w 2015 r.<sup>55</sup>

### **Wpływ internetowych mediów społecznościowych na kryzys zaufania do demokracji liberalnej**

Kolejnym, być może nieco zaskakującym czynnikiem mającym wpływ na kryzys zaufania do demokracji liberalnej jest niebywały rozwój internetowych mediów społecznościowych<sup>56</sup>, będący pokłosiem rozwoju technologii informatycznych.

---

attentaeter-wirklich-ld.1088045 [dostęp: 27.04.2017]; *Wśród ofiar zamachu w Sztokholmie działaczka na rzecz praw człowieka*, TVN24, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/atak-w-sztokholmie-dzialaczka-na-rzecz-praw-czlowieka-wsrod-ofiar,731282.html> [dostęp: 27.04.2017].

<sup>54</sup> Por.: *Komisja Praw Człowieka ONZ: Czas na konkretne działanie*, Amnesty International, <https://amnesty.org.pl/komisja-praw-cz%C5%82owieka-onz-czas-na-konkretne-dzia%C5%82anie/> [dostęp: 17.02.2017]; J. Żakowski, *Cztery fronty wolności*, „Polityka”, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/200964,1,czy-wolnosc-staje-sie-dla-nas-ciezarem.read> [dostęp: 17.02.2017]; *Francja stawia bezpieczeństwo wyżej niż wolność*, „WP Wiadomości”, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Francja-stawia-bezpieczenstwo-wyzej-niz-wolnosc,wid,17980572,wiadomosc.html?icaid=117356> [dostęp: 17.02.2016]; J. Jaskiernia, *Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki*, [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. J. Symonides, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010, s. 274–289; B. Skłodowski, *Konflikt pomiędzy bezpieczeństwem a prawami podstawowymi w przestrzeni wolności bezpieczeństwa i sprawiedliwości Unii Europejskiej. Aspekty aksjologiczne i funkcjonalne*, Ośrodek Analiz Politologicznych UW, <http://oapuw.pl/e-politikon-nr-62013/>, s.142-161 [dostęp: 17.02.2016].

<sup>55</sup> Por.: J. Park, *Europe's Migration Crisis*, Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/migration/europes-migration-crisis/p32874> [dostęp: 17.02.2017]; *UNHCR Mid-Year Trends 2015*, UNHCR, [https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2015/2015-midyear-trends-report/2015-12-18\\_MYT\\_web.pdf](https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2015/2015-midyear-trends-report/2015-12-18_MYT_web.pdf) [dostęp: 17.02.2017]; L. Sly, *8 reasons Europe's refugee crisis is happening now*, „The Washington Post”, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/18/8-reasons-why-europes-refugee-crisis-is-happening-now> [dostęp: 17.02.2017]; *Warum Flüchtlinge nach Europa kommen*, UNHCR Deutschland, <http://www.unhcr.de/home/artikel/be170c36ad381019e5f0f71941cd9543/warum-fluechtlinge-nach-europa-kommen.html> [dostęp: 17.02.2017]; J. McHugh, *How The EU Migrant Crisis Is Fueling Right-Wing Politicians And Refugee Policies In Europe*, „International Business Times”, <http://www.ibtimes.com/how-eu-migrant-crisis-fueling-right-wing-politicians-refugee-policies-europe-2071326> [dostęp: 18.02.2017].

<sup>56</sup> Media społecznościowe (ang. *social media*) są platformami internetowymi, których funkcje sprowadzają się przede wszystkim do tworzenia, przetwarzania, odtwarzania, udostępniania, odbierania i komentowania wszelkich treści wizualnych i dźwiękowych (np. tekstu, obrazów, filmów, gier) przez jednostki indywidualne (osoby fizyczne) i/lub instytucjonalne (np. przedsię-

Problemem kluczowym jest tu sposób obiegu informacji w ich ramach. Nie należy go bagatelizować, jako że te właśnie media w coraz większym stopniu kształtują opinie i postawy obywateli państw europejskich cywilizacji zachodniej.

*Social media* umożliwiają politykom nawiązanie bezpośredniego i osobistego kontaktu ze społeczeństwem, zwłaszcza z wyborcami, z pominięciem parlamentu, partii politycznych czy też mediów tradycyjnych (prasa, radio, telewizja), które do tej pory spełniały funkcję instytucji (organów) pośredniczących. Prowadzi to do niebezpiecznego zjawiska powstawania tzw. komór pogłosowych (ang. *echo chambers*)<sup>57</sup>, czyli stref, w których dominuje daleko posunięta tendencyjność. W jego konsekwencji do obywateli docierają tylko i wyłącznie treści zgodne z ich poglądami, a prawda o rzeczywistości rugowana jest przez post-prawdę (ang. *post-truth*)<sup>58</sup>, czyli przez nieprawdziwe informacje (ang. *fake-news*)<sup>59</sup> i fikcyjne „alternatywne” fakty (ang. *alternative facts*)<sup>60</sup>. Jak wiadomo, szybkość rozprzestrzenia-

biorstwa, organizacje non-profit, instytucje publiczne). W 2017 r. najpopularniejszymi mediami społecznościowymi na świecie były: Facebook, Twitter, LinkedIn, Google+, YouTube, Instagram, Pinterest, Tumblr, Snapchat oraz Reddit. Za: I. Lupa, *Media społecznościowe jako narzędzia zarządzania kapitałem intelektualnym*, [w:] *Współczesne problemy zarządzania organizacjami*, red. E. Piwoni-Krzyszowska, T. Małkus, Mfiles.pl, Kraków 2014, s. 100 oraz M. Kuchta, *22 serwisy społecznościowe, z których korzystamy najczęściej*, SOCIALPRESS, <https://socialpress.pl/20-17/05/22-serwisy-spolesznosciowe-z-ktorych-korzystamy-najczesciej> [dostęp: 26.10.2017].

<sup>57</sup> W mediach społecznościowych określenie „komora pogłosowa” bazuje na analogii z akustyczną komorą pogłosową, w której rozpraszają się dźwięki. Stanowi ono metaforyczny opis zjawiska polegającego na wzmocnieniu informacji, idei czy przekonań wewnątrz zdefiniowanego systemu. W tej symbolicznej komorze pogłosowej oficjalne źródła informacji nie zostają poddane weryfikacji, a alternatywne bądź konkurencyjne punkty widzenia poddawane są cenzurze, zabronione albo jednoznacznie niedoreprezentowane. Por.: T. Cheshire, *Social media ,echo chamber’ causing political tunnel vision, study finds*, Sky News, <http://news.sky.com/story/social-media-echo-chamber-causing-political-tunnel-vision-study-finds-10755219> [dostęp: 27.05.2017].

<sup>58</sup> Termin „post-prawda” dotyczy sytuacji, kiedy to odwołanie się do sfery emocjonalnej obywateli ma większy wpływ na kształtowanie opinii publicznej niż fakty. Por.: J. Majmurek, *Post-prawda, czyli o świecie, w którym ciągle można wierzyć w zamach smoleński*, „Newsweek Polska”, <http://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/post-prawda-slowem-roku-2016-czym-jest-post-prawda-i-jak-wplywa-na-polityke-,artykuly,401583,1.html> [dostęp: 27.05.2017].

<sup>59</sup> Są to różnego rodzaju nieprawdziwe informacje rozpowszechniane w mediach, aby osiągnąć jakiś cel. Por.: *The Real Story of ,Fake News’*, „Merriam-Webster”, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news> [dostęp: 5.06.2017].

<sup>60</sup> Określenie „alternatywne fakty” użyte zostało przez doradczynię prezydenta Donalda Trumpa, Kellyanne Conway, podczas wywiadu, którego udzieliła 22 stycznia 2017 r. Starła się ona bronić w nim nieprawdziwego stwierdzenia wygłoszonego przez sekretarza prasowego Białego Domu, Seana Spicera, dotyczącego inauguracji Trumpa na stanowisko prezydenta USA. Kiedy przeprowadzający wywiad dziennikarz Chuck Todd zapytał, dlaczego Spicer w swoich wywodach jednoznacznie minął się z prawdą, stwierdziła ona, że nie było to kłamstwo, lecz alternatywne fakty. Użyte przez Conway określenie „alternatywne fakty” na dające się jednoznacznie wykazać kłamstwa stało się przedmiotem drwin i szyderstw w mediach społecznościowych oraz ostrej krytyki ze strony dziennikarzy oraz ich organizacji branżowych. Zyskało ono miano orwellowskiego. Conway starała się później bronić wypowiedzianych przez siebie słów, definiując alternatywne fakty jako dodatkowe fakty i alternatywne informacje. Por.: *USA: „Alternatywne fakty” Białego Domu*, „Interia.pl”, <http://fakty.interia.pl/swiat/news-usa-alternatywne-fakty-bialego-domu,nId,2341058>

nia się kłamstw i nieprawdziwych wiadomości została zrewolucjonizowana przez rozwój Internetu. Prowadzona w takich warunkach polityka w dużym stopniu przepełniona jest złością, frustracją i nienawiścią w stosunku do przeciwnika.

Jednocześnie brak możliwości szybkiego zweryfikowania prawdziwości ogromnej masy informacji czyni obywateli podatnymi na manipulacje. Z kolei instynktowne pożądanie przez nich poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa – wobec niewydolności tradycyjnych demokratycznych instytucji – powoduje, że w ich oczach na atrakcyjności zyskują tendencje autorytarne i fundamentalistyczne, gdyż autorytarni przywódcy i populistyczni liderzy proponują szybkie i nazbyt uproszczone rozwiązania bardzo kompleksowych problemów<sup>61</sup>.

### **Konsekwencje kryzysu zaufania do demokracji liberalnej i możliwe sposoby jego przezwyciężenia**

Już obecnie europejskie państwa zachodniego kręgu cywilizacyjnego odczuwają negatywne skutki euforii towarzyszącej końcowi zimnej wojny i upadkowi komunizmu w kolejnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W takim klimacie klasa polityczna i elity intelektualne oraz biznesowe zapomniały o konieczności prowadzenia systematycznej edukacji obywatelskiej wśród szerokich mas, w celu utrzymania i podniesienia ich zaufania do demokracji liberalnej i gospodarki wolnorynkowej. Nie dziwi więc, że zostały zaskoczone, gdy na scenie politycznej szybko zaczęła rosnać pozycja partii i ugrupowań populistycznych na skrajnej prawicy, odwołujących się do ksenofobii i nacjonalizmu. Proces ten doprowadził do kryzysu i podziałów wewnątrz Unii Europejskiej. Jego fatalnym skutkiem jest Brexit, który został zapoczątkowany przez referendum z czerwca 2016 r. Jak się zdaje, zarówno pozycja Wielkiej Brytanii, jak i całej Unii Europejskiej w stosunkach ze światowymi mocarstwami, a także z innymi blokami polityczno-ekonomicznymi – na skutek Brexitu – może ulec osłabieniu. Innym niepokojącym następstwem może być dalszy spadek zaufania znacznej części obywateli Unii Europejskiej do demokracji liberalnej, jako wspólnoty politycznej, która według artykułu 2. Traktatu o Unii Europejskiej opiera się na: „warto-

[dostęp: 28.05.2017]; K. de Freytas-Tamura, *George Orwell's '1984' Is Suddenly a Best-Seller*, „The New York Times”, <https://www.nytimes.com/2017/01/25/books/1984-george-orwell-donald-trump.html> [dostęp: 28.05.2017]; J. Calfas, *Sales of '1984' surge after Conway talks 'alternative facts'*, „The Hill”, <http://thehill.com/blogs/blog-briefing-room/news/315808-sales-of-george-orwells-1984-jump-after-conways-alternative> [dostęp: 28.05.2017]; E. Koh, *George Orwell's '1984' surges in sales after 'alternative facts' comment*, „The Kansas City Star”, <http://www.kansascity.com/news/politics-government/article128367114.html> [dostęp: 28.05.2017]; M. Kakutani, *Why '1984' Is a 2017 Must-Read*, „The New York Times”, <https://www.nytimes.com/2017/01/26/books/why-1984-is-a-2017-must-read.html> [dostęp: 28.05.2017]; A. Rafferty, *The Top Trump Controversies of The First 100 Days*, NBC News, <http://www.nbcnews.com/storyline/president-trumps-first-100-days/top-trump-controversies-first-100-days-n746736> [dostęp: 28.05.2017].

<sup>61</sup> Por.: Y. Plesner, *Turning Back the Tide...*, *op. cit.*; M. Beck, *op. cit.*

ściach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości”<sup>62</sup>.

W związku z powyższym odwrócenie tego bardzo negatywnego trendu stanowi kluczowe wyzwanie stojące obecnie przed klasą polityczną i elitami intelektualnymi. Jako że większość obywateli państw Europy należących do zachodniego kręgu cywilizacyjnego ma bardzo instrumentalny stosunek do demokracji liberalnej, darząc ją akceptacją i zaufaniem tylko do momentu, do którego zapewnia im ona dobrobyt i bezpieczeństwo, należy doprowadzić do tego, by w jej ramach – ponownie – ich potrzeby i aspiracje zaspokajane były na akceptowalnym przez nich poziomie<sup>63</sup>.

W tym kontekście optymizmem napawać mogą rozstrzygnięcia, jakie w ciągu ostatnich miesięcy dokonały się w kilku europejskich państwach. Mowa o wyborach prezydenckich w Austrii<sup>64</sup>, przeprowadzonych 4 grudnia 2016 r., wyborach parlamentarnych w Holandii – 15 marca 2017 r.<sup>65</sup> oraz prezydenckich we Francji – 7 maja 2017 r.<sup>66</sup> Tam siły radykalne i antysystemowe poniosły jednoznaczne porażki. Te wyniki interpretować można jako przejaw wzrostu zaufania obywateli do demokracji liberalnej. Jednakże rezultaty wyborów parlamentarnych w kolejnych państwach Unii Europejskiej: 24 września 2017 r. w Niemczech<sup>67</sup>, 15 października 2017 r. w Austrii<sup>68</sup> oraz 20 i 21 października 2017 r. w Czechach<sup>69</sup>, gdzie radykałowie

---

<sup>62</sup> Traktat o Unii Europejskiej, EUR-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> [dostęp: 26.10.2017].

<sup>63</sup> Por.: J. Miklaszewska, *Wolność jednostki i jej granice w demokratycznym państwie*, [w:] *Wolność i władza w życiu publicznym*, red. J. Mysona Byrska, W. Zuziak, Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 2008, s. 25.

<sup>64</sup> Por.: *Austria wybrała prezydenta. Pewne zwycięstwo Van der Bellena. Oficjalne wyniki wyborów w Austrii*, TVN24, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/ostateczne-wyniki-wyborow-prezydenckich-w-austrii,697686.html> [dostęp: 08.05.2017].

<sup>65</sup> Por.: A. Gersz, *[Wybory w Holandii 2017 Wyniki] [kto wygrał wybory w Holandii]: Triumf Ruttego, porażka Wildersa*, „Polska Times”, <http://www.polskatimes.pl/fakty/a/wybory-w-holandii-2017-wyniki-kto-wygral-wybory-w-holandii-triumf-ruttego-porazka-wildersa,11889432/> [dostęp: 8.05.2017].

<sup>66</sup> Por.: M. Syska, *Czy to koniec liberalnej demokracji?*, „Trybuna.eu”, <http://trybuna.eu/czy-to-koniec-liberalnej-demokracji> [dostęp: 8.05.2017].

<sup>67</sup> Por.: M. Kurowicki, *Wyniki wyborów w Niemczech 2017. CDU znów wygrywa wybory; AfD trzecią siłą*, „Polska Times”, <http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/wyniki-wyborow-w-niemczech-2017-cdu-znow-wygrywa-wybory-afd-trzecia-sila,12513060> [dostęp: 26.10.2017].

<sup>68</sup> Por.: A. Szostkiewicz, *Historyczne wybory w Austrii: populistyczna prawica z silną reprezentacją w parlamencie*, „Polityka”, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1723934,1,historyczne-wybory-w-austrii-populistyczna-prawica-z-silna-reprezentacja-w-parlamencie.read> [dostęp: 26.10.2017].

<sup>69</sup> Por.: J. Pawlicki, *Wybory w Czechach. Na czele oligarcha, Piraci i ksenofob z japońskimi korzeniami*, „Newsweek Polska”, <http://www.newsweek.pl/swiat/wyniki-wyborow-w-czechach-andrzej-babis-wygrywa,artykuly,417927,1.html> [dostęp: 26.10.2017].

i populisci odnieśli duże sukcesy, nie pozwalają mówić o początku trwałej tendencji.

W moim przekonaniu, aby tak się stało, musi zostać spełniony szereg warunków. Przede wszystkim, chcąc przeciwdziałać eskalacji antyestablishmentowych nastrojów i topniejącego zaufania do demokracji liberalnej, rządy oraz obsługujące je urzędy i instytucje powinny podjąć energiczne działania na rzecz reformy organów władzy, tak by stały się one bardziej efektywne, szybciej reagujące na potrzeby społeczne i bardziej wiarygodne. Dzięki tym zabiegom z pewnością wzrastać będzie zaufanie obywateli do ich działalności.

Jeżeli chodzi o problemy społeczne spowodowane ekonomicznymi dysproporcjami w przebiegu procesów globalizacyjnych, niezbędne jest podjęcie energicznych działań przeciwko zbyt dużemu rozwarstwieniu materialnemu w społeczeństwach<sup>70</sup>. W szczególności przeprowadzenie gruntownej reformy rynków pracy, która przywróciłyby osobom niepotrafiącym odnaleźć się w obecnych realiach wiarę w zmodernizowaną, elastyczną i dynamiczną wolnorynkową gospodarkę rynkową, na której opiera się system polityczny demokracji liberalnej.

Z kolei w dziedzinie bezpieczeństwa kluczowy pozostaje problem skutecznego zwalczania międzynarodowego terroryzmu przy równoczesnym poszanowaniu liberalnych i demokratycznych zasad oraz wolności i praw człowieka, a zwłaszcza mniejszości znajdujących się na marginesie zachodnich społeczeństw. Są to głównie przybysze z innych kręgów cywilizacyjnych, w szczególności ze świata islamu. Skuteczna integracja muzułmanów pozwoliłaby, jeśli nie zlikwidować, to w każdym razie ograniczyć wpływy islamskich radykałów. Przyczyniłaby się również do redukcji takich negatywnych zjawisk jak ksenofobia, nacjonalizm i populizm. Wzmocniłoby to więzi społeczne i osłabiłoby procesy marginalizacji znacznego segmentu społeczeństw zachodnioeuropejskich.

Jednocześnie zaś zarówno klasa polityczna, jak i przedstawiciele świata mass mediów powinni wreszcie zacząć przeciwdziałać palącemu problemowi, jakim jest spadek zaufania do demokracji zachodniej. Jest rzeczą konieczną, by oprzeć politykę informacyjną na fundamencie obiektywnych faktów oraz na merytorycznych argumentach. Taka zmiana przyczyniłaby się do rozwijania dyskursu publicznego opartego na wartościach, na których zbudowane zostały ustroje europejskich państw zachodniego kręgu cywilizacyjnego. Można mieć nadzieję, że proces implementacji niezbędnych zmian i reform stworzy perspektywę renesansu zaufania do demokracji liberalnej w tym regionie<sup>71</sup>.

---

<sup>70</sup> Por.: *Kto zyskał, a kto stracił na globalizacji?*, WP Finanse, <http://finanse.wp.pl/kto-zyskał-a-kto-stracił-na-globalizacji-6114282575857793a> [dostęp: 21.05.2017].

<sup>71</sup> Por.: Y. Plesner, *Turning Back the Tide...*, *op. cit.*; M. Syska, *Czy to koniec liberalnej demokracji?...*, *op. cit.*

Jak wiadomo, media społecznościowe z natury nie są ani złe, ani dobre, są to tylko narzędzia porozumiewania się między ludźmi. Zdaniem autora należy je wykorzystać w celu przywracania zaufania obywateli do demokracji liberalnej, zatem do rzetelnego informowania i zabierania głosu w najważniejszych procesach decyzyjnych w państwie. Do takich nowoczesnych instrumentów komunikacji należy m.in. rzeczywistość rozszerzona (ang. *augmented reality*)<sup>72</sup>, rzeczywistość wirtualna (ang. *virtual reality*)<sup>73</sup>, polegająca na analizie danych zastanych (ang. *data analytics*)<sup>74</sup>, *crowdsourcing*<sup>75</sup> czy *blockchain*<sup>76</sup>. Przykładowo technologia *blockchain*, według ekspertów, miałyby zrewolucjonizować sposób przeprowadzania wyborów, czyniąc je znacznie odporniejszymi na wszelkiego rodzaju manipulacje czy fałszerstwa, a przez to będą one bardziej wiarygodne dla społeczeństwa. Natomiast urzędnicy bazujące na technologii rzeczywistości rozszerzonej, połączone z *wearables*<sup>77</sup>, miałyby w niedalekiej przyszłości zrewolucjonizować możliwość weryfikacji przez obywateli prawdziwości treści zawartych w przemówieniach wygłaszanych przez polityków bądź w felietonach pisanych przez komentatorów politycznych. Mają one bowiem umożliwić porównanie w czasie rzeczywistym treści w nich zawartych z informacjami dotyczącymi danego zagadnienia prezentowanymi w formie obrazów wyświetlanych przed oczami zainteresowanego<sup>78</sup>.

---

<sup>72</sup> Rzeczywistość rozszerzona – system stanowiący połączenie świata rzeczywistego z wygenerowanym komputerowo. W technologii tej z reguły wykorzystuje się obraz przesyłany z kamery, na który nakładana jest generowana w czasie rzeczywistym grafika trójwymiarowa.

<sup>73</sup> Rzeczywistość wirtualna – obraz sztucznej rzeczywistości, który wykreowany został za pomocą technologii informatycznej. Jej istotę stanowi multimedialne tworzenie komputerowej wizji przedmiotów, przestrzeni i zdarzeń.

<sup>74</sup> Analiza danych zastanych – przetwarzanie za pomocą różnych metod (m.in. statystycznych czy eksploracyjnych) danych, by na ich podstawie uzyskać użyteczne wnioski i informacje.

<sup>75</sup> *Crowdsourcing* – outsourcing zadań wykonywanych tradycyjnie przez pracowników danej organizacji (np. firmy, instytucji publicznej czy organizacji non-profit) do niezidentyfikowanej, z reguły bardzo szerokiej grupy osób. W niektórych przypadkach mogą być nimi wszyscy użytkownicy Internetu. Określenie *crowdsourcing* stanowi zlepek dwóch angielskich wyrazów: *crowd* – tłum oraz *sourcing* – pozyskiwanie.

<sup>76</sup> Jak dotąd technologia *blockchain* używana jest do przechowywania i przesyłania informacji dotyczących transakcji zawieranych w Internecie. Owe transakcje poukładane są w formie występujących po sobie bloków danych. Każdy z nich zawiera informacje na temat konkretnie zdefiniowanej liczby transakcji. Kiedy jeden z nich wypełni się informacjami dotyczącymi różnego rodzaju transakcji (np. kupna lub sprzedaży walut, w tym kryptowalut), tworzy się kolejny blok danych, a po nim następne, Formują one swoisty łańcuch bloków, od którego stworzona została anglojęzyczna nazwa tej technologii. Bezpieczeństwo technologii *blockchain* opiera się na niemożności podrobienia łańcucha bloków. Za: K. Majdan, *Blockchain, czyli łańcuch bez słabych ogniw. Interesują się nim nawet polscy politycy*, „Business Insider Polska”, <http://businessinsider.com.pl/technologie/blockchain/blockchain-co-to-jest/vlfytn4> [dostęp: 21.05.2017].

<sup>77</sup> *Wearables* – ubrania oraz akcesoria zawierające w sobie komputer oraz zaawansowane technologie elektroniczne.

<sup>78</sup> Por.: C. Sidar, *Technology could be the key to restoring the world's trust in democracy*, „Business Insider”, <http://www.businessinsider.com/technology-could-be-the-key-to-restoring-the-worlds-trust-in-democracy-2016-8?IR=T> [dostęp: 19.05.2017].

## **„Escape from freedom” – crisis of the trust to the liberal democracy. Temporary phenomenon or long-lasting-trend?**

This article is an attempt to answer the question, why there has been a recent crisis of trust to the liberal democracy in European states belonging to the Western circle of civilisation and how it could be overcome. According to the opinion of the author, the main reason for that crisis is an instrumental approach of a large part of citizens of those countries towards this form of government. They accept and trust it only as long as it provides them with prosperity and a sense of security, which is currently – up to them – not working properly. That is why, in order to change that situation, fulfilling their needs and aspiration on acceptable level must be again possible within the framework of this form of government. In order to achieve this goal a number of conditions must be met, including, restoring trust of citizens in the government and faith in the electoral process, taking vigorous actions to counteract rising social inequalities, increasing measures to successfully combat and suppress international terrorism by various countries – although with respect to liberal and democratic values as well as human rights and freedoms – and a real integration of immigrants from other civilisation circles, first of all, Muslims. At the same time, politicians and the media are supposed to return to the discourse based on the values upon which political systems of European states belonging to the Western circle of civilisation were founded.

**Key words:** crisis of trust to liberal democracy, populism, Western civilisation, golden age of capitalism, welfare state

## **„Ucieczka od wolności” – kryzys zaufania do demokracji liberalnej. Zjawisko przejściowe czy długotrwała tendencja?**

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego w krajach Europy należących do zachodniego kręgu cywilizacyjnego w ostatnich latach wybuchł kryzys zaufania do demokracji liberalnej oraz w jaki sposób można go pokonać. Zdaniem autora, głównym powodem tego kryzysu jest bardzo instrumentalny stosunek dużej części obywateli tych państw do tej formy rządów. Darzą ją oni akceptacją i zaufaniem tylko do momentu, do którego zapewnia im dobrobyt i poczucie bezpieczeństwa, co obecnie – w ich przekonaniu – nie ma miejsca. Dlatego też, chcąc zmienić ten negatywny stan rzeczy, należy sprawić, by ponownie – w ramach demokracji liberalnej – ich potrzeby i aspiracje zaspokajane były na akceptowalnym przez nich poziomie. W tym celu konieczne jest spełnienie szeregu warunków, do których należy m.in.: przywrócenie zaufania obywateli do organów władzy oraz procedur wyborczych, podjęcie energicznych działań przeciwko rosnącym nierównościom społecznym, wzmocnienie przez państwa działań na rzecz skutecznego zwalczania międzynarodowego terroryzmu – aczkolwiek z poszanowaniem liberalnych i demokratycznych wartości oraz wolności i praw człowieka – oraz rzeczywistej integracji przybyszy z innych kręgów cywilizacyjnych, przede wszystkim ze świata islamu. Jednocześnie politycy oraz przedstawiciele świata mediów powinni powrócić do dyskursu opartego na wartościach, na których zbudowane zostały ustroje państw europejskich należących do zachodniego kręgu cywilizacyjnego.

**Słowa kluczowe:** kryzys zaufania do demokracji liberalnej, populizm, cywilizacja zachodnia, złota era kapitalizmu, państwo opiekuńcze, państwo dobrobytu